

نوع مقاله: پژوهشی
صفحات ۱۶۰ - ۱۴۳

کارکردهای انتظار سازنده در اصلاح ناهنجاری‌های اجتماعی

محمد رضا ضمیری^۱
مرتضی ضمیری^۲

چکیده

مهم‌ترین وظیفه منتظر در عصر غیبت، انتظار سازنده است، انتظاری که فرد را به خودسازی و جامعه سازی سوق داده و از سکوت و سکون رها نماید و او را در جهت زمینه سازی برای حکومت جهانی امام زمان (عج) در دو بعد انگیزشی و رفتاری تقویت نماید.

شرط اصلی زمینه سازی برای ظهور، پاکسازی جامعه از انواع آلودگی‌ها و ناهنجاری‌های اخلاقی و اجتماعی است. سوال اساسی این پژوهش این است که انتظار سازنده چه کارکردی در اصلاح و مرتفع نمودن ناهنجاری‌های اجتماعی دارد؟

پس از بررسی‌های علمی با روش توصیفی و تحلیلی و استفاده از ابزار کتابخانه‌ای و اسنادی، این نتیجه به دست آمد که در مکتب انتظار با برخورداری از جامعه پذیری مهدوی و تقویت شخصیت، با ناهنجاری‌های موجود ستیز ایجاد می‌شود و سپس به اصلاح تعدیلی و نیز ساختاری ناهنجاری‌های جامعه اقدام می‌شود و در این خصوص به مدل تحلیلی ذیل با توضیحاتی که در متن خواهد آمد دست یافته‌ایم:

انتظار ← جامعه پذیری مهدویت ← تقویت شخصیت ← ستیز و تضاد با ناهنجاری‌های موجود ← کنترل و نظارت بر ناهنجاری‌های اجتماعی ← اصلاح تعدیلی و ساختاری ناهنجاری‌های جامعه.

واژگان کلیدی

کارکرد، انتظار، جامعه پذیری، اصلاح اجتماعی، ناهنجاری.

۱. دانشیار دانشگاه پیام نور، قم، ایران. (نویسنده مسئول)

Email: zamiri.mr@gmail.com

۲. دانش آموخته سطح ۴ (دکتری) مرکز تخصصی شیعه شناسی حوزه علمیه قم.

Email: zamirimorteza@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۱۱/۲۸ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۲/۲۵

طرح مسأله

بی تردید در عصر غیبتِ امام زمان (عج) مهم‌ترین وظیفه‌ی هر مسلمانی «انتظار فرج» است؛ مسئله انتظار به نوبه خود دارای رویکرد های متعددی چون روانشناختی، تربیتی، جامعه‌شناختی، کلامی و فقهی است. ابعاد گسترده‌ی مسئله موجب می‌شود که با رویکردهای مختلف و در ساحات فکری متعددی قابل طرح و پیگیری باشد. گذشته از این اهمیت و جایگاه انتظار علاوه بر طرح در منطق دینی ادیان و اقوام گوناگون (به عنوان انتظار منجی)، در منظومه‌ی روایات اسلامی دارای اهمیت بالایی است و در این گنجینه عظیم، به مواردی از وجوه اهمیت چون ملاک قبولی اعمال، عبادت بودن انتظار، افضل اعمال بودن، موجب برتری یافتن بر دیگران برای منتظر، حشر در زمره اهل بیت، موجب گشایش در امور، وظیفه دینی بودن و موارد دیگر اشاره شده است.

اندیشه انتظار با وجود امنیت گسترده آن دارای آثار تربیتی در ابعاد فردی و اجتماعی خود می‌باشد بخشی از آثار فردی عبارتند از: آگاهی بخشی و بصیرت بخشی دینی به فرد، ایجاد روحیه امید به آینده در زندگی، ایجاد نشاط روحی و معنوی، ایجاد انگیزه فعالیت های فردی و اجتماعی، بازدارندگی از غفلت معرفتی، تقویت روحیه صبر و توسل و در زمره‌ی آثار و برکات اجتماعی نیز می‌توان به مواردی چون تلاش برای ایجاد حکومتی مهدوی و زمینه ساز برای ظهور، کمک به احیای مسئله مهم معروف و نهی از منکر، زنده نگهداشتن جهاد و قیام فرهنگی و نظامی، ایجاد وحدت و اتحاد اسلامی و کمک به رفع و دفع ناهنجاری های اجتماعی و فرهنگی اشاره نمود.

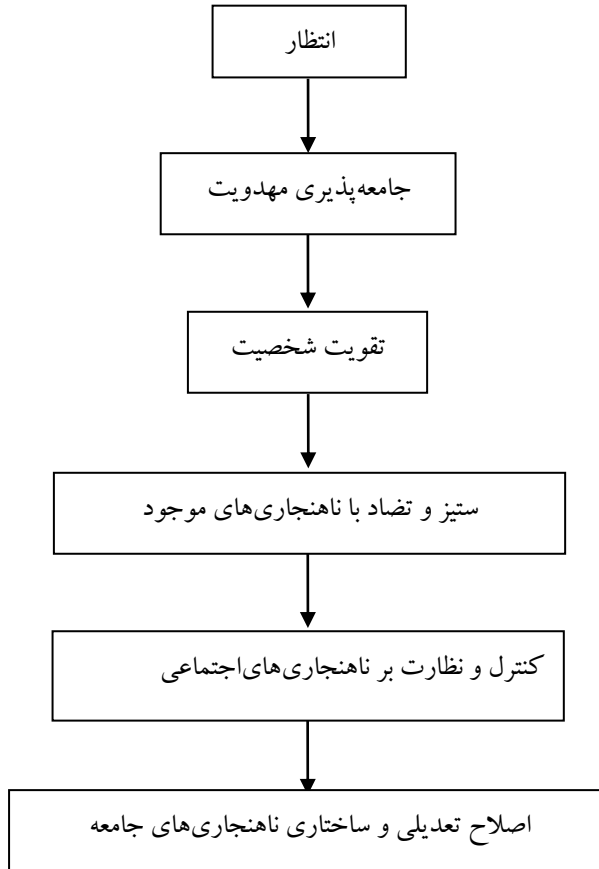
اما باید توجه داشت مقوله انتظار مثل بسیاری از پدیده ها به دونوع پویا و تاثیر گزار و غیر پویا تقسیم بندی می‌شود و سخن در باب انتظاری پویاست که در ساحت های زندگی فردی و اجتماعی منتظر تأثیر گذار بوده و او را به زمینه سازی برای ظهور و جامعه را برای رشد و تعالی نیرو بخشد.

گفتنی است روحیه‌ی انتظار سازنده در فرد موجب می‌گردد تا او جامعه را از جامعه‌ی موجود به جامعه‌ی منتظر تبدیل کند و از آن رهگذر، به جامعه‌ی مطلوب و عصر ظهور رهنمون گردد:

جامعه‌ی موجود جامعه‌ی منتظر جامعه‌ی مطلوب

مدل تحلیلی

معمولاً در مباحث دکترین مهدویت به ترسیم جامعه‌ی پیش از ظهور و یا جامعه‌ی پس از ظهور اقدام می‌شود، ولی مدل تحلیلی و چارچوب نظری برای تبیین مرحله‌ی گذار از جامعه‌ی موجود به جامعه‌ی منتظر و از آن به جامعه‌ی مهدوی ارائه نمی‌گردد. بنا بر ضرورت یاد شده ما در اینجا مراحل کارکردی و تأثیرگذاری صفت انتظار در اصلاح ناهنجاری‌های اجتماعی را مورد بررسی قرار می‌دهیم. به نظر می‌رسد انتظار فعال و پویا در مرحله‌ی نخست موجب جامعه‌پذیری و درونی کردن ارزش‌ها و هنجارهای متناسب با آرمان‌های جامعه‌ی مهدوی و در مرحله‌ی دوم موجب تقویت شخصیت مؤمن منتظر می‌شود، زیرا شخصیت برابند حالات درونی و محیط و وراثت است. و در مرحله‌ی سوم انسان منتظر پس از خودسازی و تربیت و جامعه‌پذیر شدن به جامعه‌ی موجود روی می‌کند و با ناهنجاری‌های آن به ستیز و تضاد مشغول می‌گردد. و در مرحله‌ی چهارم منتظر تلاش می‌کند بر ناهنجاری‌ها و نابسامانی‌های جامعه کنترل و نظارت و با مکانیسم‌های رسمی و غیررسمی آن‌ها را تعدیل کند و بالاخره در مرحله‌ی پنجم به اصلاح تعدیلی و ساختاری جامعه اقدام نماید.

گفتنی است در مقاله‌ی پیش رو و در تحلیل کارکردهای انتظار سازنده به ارائه‌ی مدلی تحلیلی و در عین حال نوین پرداخته شده که از جهت دقت در اشاره به مراحل تاثیر گذار و چینش ترتیب و ترتبی بین مراحل مذکور، کاری جدید می نماید. در مقالات مشابه گاهی به کارکرد آموزه‌ی انتظار در کنترل اجتماعی پرداخته شده که حاوی مطالبی در خصوص سه مکانیزم احساس حضور، جامعه‌پذیری فرهنگ انتظار، امر به معروف و نهی از منکر بوده و یا در مقاله‌ای دیگر با عنوان نقش انتظار در کاهش ناهنجاری‌های اجتماعی، به سه محور معنادار کردن زندگی، کنترل اجتماعی و احیای روابط عاطفی اشاره شده است.

مفهوم شناسی

پیش از بحث لازم است، نخست واژگان کلیدی تعریف و تبیین گردد تا تحلیل‌ها و بررسی‌ها دقیق‌تر انجام گیرد و از هرگونه برداشت انحرافی جلوگیری شود.

کارکرد (function)

کارکرد یک شیء هنگامی آشکار می‌شود که یک کل و مجموعه در نظر گرفته شود و نقش و تأثیری که یک عضو و جزء در بقاء و دوام کل ایجاد می‌کند ملاحظه گردد. بنابراین تأثیر و نقش جزء در کل، کارکرد آن نامیده می‌شود. در تعریف کارکرد چنین گفته‌اند: «صفت وصفی کارکردی در رشته‌های گوناگون با معانی گاه نسبتاً متفاوت به منظور مشخص ساختن روشی به کار می‌آید که در تحلیل نقش یک عضو یا یک عنصر در کلی ساخت یافته و با توجه بدان اعمال می‌شود. هر عضو یا عنصر جزء با در نظر گرفتن کل قابل تبیین نیست.» (جولیس گولد، ۱۳۷۶ ص ۳۲۸)

انتظار (a waiting)

در ادبیات دینی مفهوم انتظار فرج به معنای امید به گشایش در کارها با آرزوی آینده‌ای روشن آمده و همانا محبوب‌ترین اعمال نزد خداوند متعال محسوب شده است. امام علی (ع) در این زمینه می‌فرماید: «انتظروا الفرَج ولا تياسوا من روح الله فإن أحبّ الاعمال الى الله عزّ وجلّ انتظار الفرَج»: منتظر گشایش باشید و از گشایش الهی به خود یأس راه ندهید، زیرا محبوب‌ترین کارها نزد خداوند بزرگ انتظار فرج و گشایش است. (مجلسی، ۱۴۰۴: ۵۲: ۱۲۳)

باید توجه داشت که "انتظار" که انتظار فرج امام عصر علیه السلام خود از مصادیق انتظار فرج است (همان: ۵۲: ۱۳۱)، یک حالت روحی و مترقی است به گونه‌ای که شخص را از انفعال می‌رهاند و به حرکت وادار می‌دارد. پس مسالهی انتظار ضد ناامیدی و یأس است چنانکه انتظار فرج از اعمال شمرده شده است نه نیات و اقوال و عمل ناظر به فعل است نه فقط نیت و عمل جوانحی. در واقع در مقوله‌ی انتظار از برای منتظر حرکت و جنبشی امید می‌رود، حرکتی که در افعال فردی و اجتماعی‌اش همواره حضوری امیدبخش داشته باشد و به سمت رشد و تعالی فردی و اجتماعی حرکت کند.

بنابراین، انتظار نوعی آمادگی روحی برای رسیدن به منتظر محبوب است و به دنبال آن حرکت و زمینه‌چینی و آماده‌سازی مقدمات برای ظهور او خواهد بود و طبیعتاً این انتظار حرکت آفرین است؛ حرکتی به سوی منتظر، اهداف و آرمان‌های او.

استاد شهید مرتضی مطهری دو نوع انتظار را از یکدیگر تفکیک کرده است: یکی انتظار سازنده و دیگری انتظار ویرانگر و آن دو را معلول دو نوع جهان‌بینی متفاوت دانسته است: «انتظار فرج و آرزو و امید و دل بستن به آینده دو گونه است: انتظاری که سازنده و نگهدارنده است، تعهد آور است، نیرو آفرین و تحرک‌بخش است به گونه‌ای که می‌تواند نوعی عبادت و حق پرستی شمرده شود و انتظاری که گناه است، ویرانگر است، اسارت‌بخش است، فلج‌کننده است و باید نوعی اباحی‌گری محسوب گردد. این دو نوع انتظار فرج، معلول دو نوع برداشت از ظهور عظیم مهدی موعود (عج) است و این دو نوع برداشت به نوبه‌ی خود از دو نوع پیش‌بینی درباره‌ی تحولات و انقلابات تاریخی ناشی می‌شود. (مطهری، ۱۳۸۰، ۱۵).

نکته‌ی سؤال برانگیز آن است که آیا واقعاً انتظار به دو نوع سازنده و مخرب تقسیم می‌شود و یا انتظار همیشه تحرک آفرین است و انتظار بدون نوعی فعالیت وجود ندارد؟ همانطور که اشاره شد انتظار از مقوله‌ی عمل شمرده شده نه نیت و قول و ذاتاً و طبیعتاً حرکت آفرین است، در نتیجه نمی‌توان گفت انتظار به دو نوع سازنده و مخرب تقسیم می‌شود بلکه باید گفت: مفهوم "انتظار" با مفهوم "خمودی و بی‌حرکی" متفاوت است. بنابراین مقصود از انتظار با پسوند سازنده در عنوان بحث، تفکیک مفهوم انتظار از مفهوم خمودی و بی‌حرکی است.

البته انتظار نسبت به متعلق‌های مختلف تفاوت می‌کند؛ چنانچه متعلق آن مثبت باشد انتظار تحرک و فعالیت برای دستیابی به اهداف مثبت است و چنانچه متعلق آن امر منفی باشد انتظار تحرک برای دستیابی به اهداف منفی است و در هر صورت لازمه‌ی وجودی انتظار، تحرک به سوی متعلق آن است.

اصلاح اجتماعی (Social reform)

مقصود از اصلاح در عرف علوم اجتماعی نوعی تغییر اجتماعی در وضع موجود است؛ به طوری که در چارچوب نظام اجتماعی تغییر پیدا نکند. اما اگر تمامی زیربناها و بنیان‌های اساسی جامعه دگرگون شود به آن انقلاب گفته می‌شود.

آلن بیرو در شرح مفهوم اصلاح می‌نویسد: «واژه‌ای است جدید که یک ایدئولوژی و یا یک تز تلقی سیاسی را مشخص می‌دارد. اصلاح طلبی اعتقادی است مبنی بر اینکه جامعه با دگرگونی‌های سطحی و تدریجی و همچنین با تصحیحی بطنی و پی در پی رو به بهبود می‌رود، بدون اینکه ساخت‌های اساسی مربوط به نظم مستقر مورد تردید قرار گیرند.» (آلن بیرو، ۱۳۸۰: ۳۱۹). البته این واژه در اصلاح تعدیلی و اصلاح ساختاری نیز به کار رفته است و در این مقاله درمان و بهبود ناهنجاری‌های اجتماعی از نوع تعدیلی و ساختاری مورد نظر است.

هنجار و نابهنجار (norm-anomaly)

هنجارها قواعد رفتار آدمیان را در جامعه تنظیم می‌کنند و معیارها و قواعدی هستند که رفتار انسان‌ها چه در عرصه‌ی فعل یا ترک را معین می‌کنند و خروج از این معیارها ناهنجاری نامیده می‌شوند. آنتونی گیدنز مفهوم هنجار را چنین تعریف کرده است: قواعد رفتار که رفتار مناسب در محدوده‌ی معینی از زمینه‌های اجتماعی را مشخص می‌کند. هنجار یا نوع معینی از رفتار را تجویز می‌کند یا آن را ممنوع می‌کند. همه‌ی گروه‌های انسانی از انواع معینی از هنجارها پیروی می‌کنند که همیشه به وسیله‌ی نوعی ضمانت اجرایی، از عدم تأیید غیررسمی گرفته تا مجازات فیزیکی یا اعدام، پشتیبانی می‌شود. بنابراین ناهنجاری عبارت است از خروج از معیارها و قواعد رفتار که جامعه برای انسان‌ها در نظر گرفته است. طبیعتاً جامعه به این هنجارشکنی واکنش رسمی و غیررسمی نشان می‌دهد. (گیدنز ۱۳۸۲: ۴۸)

تبیین کارکردهای انتظار سازنده در اصلاح ناهنجاری‌های اجتماعی

همان‌گونه که گذشت، مفهوم انتظار و عینیت آن در آرزوی منتظر بودن، همرنگ او شدن، دل دادن به خواسته‌های او و دل کندن از نارضایتی‌های او است. بنابراین، انتظار

بهترین صفت درونی است که در سایه تفکر و عشق می‌تواند کارکردهای فراوانی برای جامعه در پی داشته باشد، اکنون پس از بررسی ادبیات بحث، نوبت به برشمردن و شرح و بسط کارکردهای انتظار در رفع ناهنجاری‌های اجتماع رسیده است.

جامعه‌پذیری (اجتماعی شدن) (sociability)

جامعه‌پذیری از اصطلاحاتی است که مورد استفاده‌ی جامعه‌شناسان، مردم‌شناسان و نیز روان‌شناسان اجتماعی است. انسان با زندگی در خانواده و بعد اجتماع، نقش‌ها، ارزش‌ها و کارکردهای اجتماعی خود را فرا گرفته و بدان‌ها همسو با جامعه خود، عمل می‌کند. جامعه‌شناسان، اجتماعی شدن را فرایندی می‌دانند که به انسان راه‌های زندگی کردن در جامعه را می‌آموزد، شخصیت می‌دهد و ظرفیت‌های او را در جهت انجام وظایف فردی و به عنوان عضو جامعه، توسعه می‌بخشد. در آغاز زندگی کودک از دیگران فرا می‌گیرد که چه رفتارهایی از او انتظار می‌رود و دارای چه نوع شخصیتی است (بروس کوئن، ۱۳۸۱: ۱۰۳). جامعه‌شناسان خانواده، گروه‌های همسالان و رسانه‌های جمعی را از زمره‌ی عوامل اجتماعی شدن عنوان می‌کنند. باید توجه داشت که پرداخت مناسب به مسأله‌ی انتظار در متن خانواده و جامعه، منتظران را به جامعه‌پذیری و درونی کردن هنجارهای جامعه ترغیب و آنان را موظف می‌کند که هنجارهای رایج اخلاقی و معنوی را رعایت و از هرگونه شکست هنجارهای مثبت پیش‌گیری کنند. منتظر می‌بایست تهذیب نفس و درونی کردن ارزش‌ها و هنجارها را وظیفه‌ی خود تلقی کند امام صادق (ع) در این زمینه می‌فرماید: «من سره أن یکون من أصحاب القائم، فلیتظر و لیعمل بالورع و محاسن الأخلاق وهو منتظر فان مات و قام القائم بعده کان له من الاجر مثل اجر من ادرکه فجداوا وانتظروا هنیئاً لکم أیها العصابة المرحومة» هر کس دوست دارد از یاران حضرت قائم باشد باید منتظر باشد و در این بین به پرهیزکاری و اخلاق نیکو رفتار نماید، در حالی که منتظر باشد و چنانچه بمیرد و پس از مردنش قائم به پا خیزد، پاداش او همچون پاداش کسی خواهد بود که آن حضرت را درک کرده است، پس کوشش کنید و در انتظار بمانید، گوارا باد شما را ای گروه مشمول رحمت خداوند. (نعمانی، ۱۴۰۱: ۲۰۰)

انسان در حال انتظار می‌بایست محاسن اخلاقی را در خود نهادینه کند و ارزش‌ها و

هنجارهای اخلاقی را معیار زندگی خود قرار دهد. در این صورت است که انتظار مانع وقوع ناهنجاری‌های اجتماعی می‌شود و فرد را در برابر انواع کجروی‌های اجتماعی مصون نگه می‌دارد.

منتظر واقعی و کسی که در خود انتظار سازنده را نهادینه می‌کند، به هنجارهای جامعه نظر می‌اندازد، هنجارهای مثبت و متناسب با ارزش‌های جامعه‌ی موعود را در خود درونی می‌کند، شخصیت خود را توسعه می‌بخشد و آرمان‌هایی همچون عدالت‌طلبی، مبارزه با ظلم و فساد را معیار رفتار اجتماعی خود قرار می‌دهد. منتظر با هنجارهای منفی و نامتناسب با جامعه‌ی موعود مبارزه می‌کند و تمام تلاش خود را برای برهم زدن آن انجام می‌دهد. بنابراین انسان منتظر در اثر اجتماعی شدن مهدوی با ناهنجاری‌های درونی و ناهنجاری‌های اجتماعی مبارزه می‌کند.

تقویت شخصیت (Strengthen the personality)

انتظار شخصیت فرد منتظر را تقویت می‌کند و او را برای ایفای نقش‌های جدید اجتماعی کمک می‌رساند. برای شخصیت تعاریف متعددی ذکر شده که به سه تعریف اشاره می‌شود.

شخصیت به بیان ساده مفهومی است که به ویژگی‌های مشخص و ملموس و واکنش‌های فرد در موقعیت‌های مختلف اطلاق می‌شود و روان‌شناسان شخصیت آن را به معنای صفات پایدار و معتبر افراد آدمی به کار می‌برند (پارسا ۱۳۷۰: ۲۰۲).

به تعبیر کلی شخصیت اجتماعی شامل همه شیوه‌های رفتاری فرد در قبال دیگری یا در رابطه با دیگران است به تعبیر جزئی شخصیت اجتماعی را می‌توان تحت عنوان نقش‌های اجتماعی گوناگونی که فرد ایفا کرده است یا می‌کند تحلیل کرد (نیک‌گهر ۱۳۷۲: ۶۲).

ولی بهترین و جامع‌ترین توصیف شخصیت که حاوی نظریات جامعه‌شناسان و روان‌شناسان باشد را یونگ ارائه کرده است: «شخصیت معرف پیکره‌ی کم و بیش وحدت‌یافته‌ای است از عادت‌ها، صفت‌ها، نگرش‌ها، و تصورات فرد که از لحاظ خارجی به صورت نقش‌ها و مقام‌های اجتماعی جزئی و کلی و از لحاظ داخلی با توجه به

خودهشیاری و مفهوم فرد و در حدود تصورات و ارزش‌ها و مقاصدی که به انگیزه‌ها، نقش‌ها و پایگاه‌های اجتماعی مربوط می‌شود، سازمان می‌یابد.» (جوولیوس گولد، ۱۳۷۶: ۸۴۸۵)

انتظار صفتی است که موجب می‌شود شخصیت فرد دگرگون شود. انتظار به عادت‌ها، نگرش فرد منتظر به خود و جامعه و مجموعه‌ی تصورات او از نفس و جامعه اثر می‌گذارد و موجب بروز نقش‌های جدیدی برای فرد منتظر می‌شود و پایگاه اجتماعی او در جامعه در اثر پویایی و تحرک و تحول در جامعه تغییر می‌یابد.

شخصیت انسان منتظر در اثر انتظار موعود عدالت گستر و امید به اصلاح جامعه و زمینه‌سازی برای حکومت جهانی، به قول یونگ به یک شخصیت که دارای دو خصوصیت است تبدیل می‌گردد. از بعد درونی به یک نوع خودهشیاری می‌رسد که آینده را به گونه‌ای روشن می‌بیند که باید زمینه را برای آمدن موعود منتظر فراهم کند و از بعد بیرونی این شخصیت دارای نقش و بالطبع پایگاه جدید اجتماعی می‌گردد چرا که همواره از هیچ تلاشی برای تحقق آرمان‌های مهدوی فروگذار نمی‌کند. این شخصیت در برابر انواع آلودگی‌های رایج جامعه مقاومت می‌کند زیرا خود را برای دریافت واقعیت روشن و جدیدی آماده ساخته است. جامعه‌ی موعودی که سرتاسر عدالت و پاکی و قداست است، این آمادگی او را از درون چنان مقاوم می‌سازد که در برابر هر ناهنجاری که در تضاد با آرمان‌های مهدی منتظر باشد، ایستادگی می‌کند. شخصیت انسان منتظر به یک مصونیت اخلاقی و اجتماعی دست می‌یابد که صلابت و نیرومندی آن می‌تواند انسان منتظر را در برابر هر کجروی و ناهنجاری حفظ کند.

از بعد بیرونی نیز شخصیت انسان منتظر، نقش اجتماعی تازه‌ای برای او تعریف می‌کند. این نقش همانا عدالت‌جویی و مبارزه با هرگونه فساد و تبعیض است. بنابراین یکی از مهم‌ترین کارکردهای اجتماعی انتظار در بعد اصلاح ناهنجاری‌ها، تقویت نظام شخصیت انسان منتظر در بعد درونی و بیرونی است.

در روایتی از امام باقر (ع) نقل شده است که آن حضرت در تفسیر آیه‌ی شریفه‌ی «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (آل عمران ۲۰:۳)؛

ای کسانی که ایمان آورده‌اید، شکبیا باشید و دیگران را به شکیبایی فراخوانید و در جنگ‌ها پایداری کنید و از خدا بترسید، باشد که رستگار شوید). فرمودند: «اصبروا علی ۱۵۱ الفرائض وصابروا عدوکم ورابطوا امامکم المنتظر» بر انجام واجبات صبر کنید و با دشمنان پایداری کنید و پیوند خود را با امام منتظران مستحکم کنید. (بحرانی، ۱۴۰۲، ۱: ۳۳۴)

جمله‌ی اول، که سفارش صبر بر انجام تکالیف است، اشاره به بُعد درونی شخصیت دارد که انسان منتظر می‌بایست از درون شخصیت خویش را برای انجام تکالیف متناسب با انتظار مستحکم و از تزلزل‌ها حفظ کند و جمله‌ی دوم که پایداری با دشمنان را بیان می‌دارد، به بُعد بیرونی شخصیت منتظر اشارت دارد که فرد منتظر می‌بایست نقش اجتماعی مهم خویش را که همانا پایداری در ستیز با دشمنان است در عصر غیبت تقویت سازد. خلاصه آنکه انتظار حالت استحکامی را در شخصیت فرد منتظر (چه در بُعد درونی و چه بُعد بیرونی) ایجاد می‌کند، به گونه‌ای وی را از همه‌ی آلودگی‌ها و ناهنجاری‌های فردی و اجتماعی حفظ می‌کند. چرا که رفتارهای آدمیان تابع شخصیت و شاکله‌ی وجودی آنان است: «قل کل یعمل علی شاکلته» (اسراء/۸۴). انتظار سازنده‌ی موعود حالتی را در شخصیت ایجاد می‌کند که هرگونه آلودگی و ناهنجاری را در تضاد با انتظار، می‌بیند لذا به آسودگی می‌تواند بر هر ناهنجاری غلبه یابد.

ستیز با ناهنجاری‌های جامعه‌ی موجود

جامعه همیشه در آرامش و انتظام سازمان‌ها، و نهادها و افراد قرار ندارد، بلکه در درون هر جامعه‌ای تضاد و کشمکش‌هایی به چشم می‌خورد. اعضای جامعه با باورها، اعتقادات، نوع نگرش‌ها و فرهنگ‌های متفاوت با هنجارهای رایج جامعه برخورد می‌کنند؛ برخی از آنان با ارزش‌ها و هنجارها هم‌نواپی نشان می‌دهند و در این صورت تعارض و تضادی پیش نخواهد آمد، اما در پاره‌ای از اوقات، عضو جامعه هنجارهای جامعه را در تضاد با باورها و احساسات و نگرش‌های خود تلقی می‌کند، که در این صورت تضاد و ناسازگاری پدید خواهد آمد.

در عصر غیبت ناهنجاری‌های بسیاری در جامعه ایجاد می‌شود که با اعتقادات فرد

منتظر در تضاد جدی قرار دارد. برخی از آن ناهنجاری‌ها عبارتند از:

✓ وجود استبداد در جامعه

✓ گسترش فساد اخلاقی

✓ شیوع ظلم و ستم

✓ جنگ و کشتار و فتنه‌ها

✓ ناامنی

✓ هرج و مرج و بی‌نظمی

✓ تظاهر به دین‌داری و دین‌فروشی

✓ افزایش فقر و گرسنگی (صارم ۱۳۸۹: ۱۰۹)

اینک به برخی بیماری‌های جامعه‌ی آن عصر اشاره می‌گردد:

رسول گرامی اسلام (ص) فرمودند: «در آخر زمان بلای شدیدی که سخت‌تر از آن شنیده نشده باشد، از سوی فرمانروایان اسلامی بر امت من وارد خواهد شد، به گونه‌ای که وسعت زمین بر آنان تنگ خواهد گشت و زمین از بیداد و ستم لبریز، چندان که مؤمن پناهگاهی برای رهایی از ستم نمی‌یابد.» (حاکم نیشابوری، ۱۴۱۰، ۴: ۶۵)

پیامبر اسلام (ص) می‌فرماید: «سوگند به آنکه جان محمد (ص) در دست اوست این امت از بین نمی‌روند تا آنکه مرد بر سر راه زنان می‌ایستد و چون شیر درنده به آنان تجاوز می‌کند. بهترین آن مردم کسی است که می‌گوید: ای کاش او را پشت این دیوار پنهان می‌کردی و در ملاء عام این عمل را انجام نمی‌دادی.» (هیتمی، ۱۴۱۲، ۷: ۲۱۷)

رسول خدا (ص) فرمود: ظهور مهدی (عج) هنگامی خواهد بود که دنیا آشفته و هرج و مرج گردد و گروهی به گروه دیگر یورش برند، نه بزرگ به کوچک رحم کند و نه نیرومند به ضعیف ترخم نماید، در چنین هنگامی خداوند به او اجازه قیام می‌دهد.» (طبسی، ۱۳۷۷: ۳۷)

موارد بسیار دیگری که در روایات اسلامی به تفصیل بیان شده است. در چنین وضعیتی انسانی که در انتظار مهدی آل محمد (ص) به سر می‌برد و آرزوی دیدار و حکومت او را در دل می‌پروراند، به این گونه ناهنجاری‌ها اعتراض می‌کند و با آن‌ها به

ستیز مشغول می‌شود. انسان منتظر در مقابل چنین ناهنجاری‌ها و کجروی‌های اجتماعی هرگز سکوت نخواهد کرد. زیرا سکوت به معنای رضایت و یا بی تفاوتی نسبت به وضع موجود است؛ او از درون و برون با چنین انحرافات اجتماعی به شدت در حال ستیز و تضاد به سر می‌برد.

کنترل اجتماعی بر ناهنجاری‌های اجتماعی

در این مرحله، انسان منتظر با آگاهی از ناهنجاری‌های اجتماعی در تلاش برای کنترل اوضاع اجتماعی و کاهش و ریشه کن کردن فساد و کجروی برمی‌آید. جامعه‌شناسان، کنترل یا نظارت اجتماعی را فرایندی می‌دانند که از طریق آن در یک گروه یا جامعه، نحوه‌ی همسازی با هنجارها و الگوهای رفتاری استنتاج می‌شود. (محسنی، ۱۳۸۲: ۳۲۶) هر انسانی دارای مسئولیت است و اولین ناظر رفتار شخصیت وجدان اخلاقی اوست، ولی چون انسان‌ها در میان سایر هموعان خود زندگی می‌کنند، زیر نظر خانواده، محله، دوستان، همکاران و سازمان‌های رسمی و قضایی قرار دارند. البته روشن است دو مکانیسم رسمی و غیررسمی جامعه بر رفتارها و هنجارها نظارت می‌کند.

انسان منتظر وظیفه‌ی خود می‌داند که بر هنجارهای اجتماعی نظارت کند و نگذارد هنجارها و معیارهای زندگی تغییر کند. این مکانیسم کنترلی به صورت نصح، خیرخواهی، امر به معروف و نهی از منکر، شکل اجرایی به خود می‌گیرد. قرآن کریم در مورد نظارت اجتماعی بر هنجارهای جامعه می‌فرماید:

«وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ» (آل عمران: ۱۰۴)؛ باید که از میان شما گروهی باشند که به خیر دعوت کنند و امر به معروف و نهی از منکر کنند. اینان رستگارانند.

روشن است که ضرورت کنترل اجتماعی برای حفظ ارزش‌ها و هنجارها در جامعه امر عقلی بوده و شرع مقدس نیز آن را مورد تأکید قرار داده است. امام باقر (ع) در مورد کارکردهای اجتماعی امر به معروف و نهی از منکر چنین فرموده است: «إِنَّ الْأَمْرَ بِالْمَعْرُوفِ وَالنَّهْيَ عَنِ الْمُنْكَرِ فَرِيضَةٌ عَظِيمَةٌ بِهَا تَقَامُ الْفَرَائِضُ وَتَأْمَنُ الْمَذَاهِبُ وَتَحُلُ الْمَكَاسِبُ وَتَرُدُّ الْمَظَالِمَ وَتَعْمُرُ الْأَرْضَ وَيَتَنَصَّفُ مِنَ الْأَعْدَاءِ وَتُسْتَقِيمُ مِنَ الْأَمْرِ.» امر به

معروف و نهی از منکر فریضه‌ی بزرگ الهی است که بقیه‌ی فرائض با آن‌ها برپا می‌شوند و به وسیله‌ی این فریضه راه‌ها امن می‌گردد و کسب و کار مردم حلال می‌شود، حقوق افراد تأمین می‌گردد و در سایه‌ی آن زمین‌ها آباد و از دشمنان انتقام گرفته می‌شود و در پرتو آن همه‌ی کارها رو به راه می‌گردد. (حر عاملی، ۱۴۰۸، ۱۱: ۳۹۵)

مؤمن در عصر غیبت منتظر آرمان‌های مهدوی است و یکی از مهم‌ترین آرمان‌های او رفع فساد و ظلم و تبعیض است. انسان منتظر با خود آگاهی از چنین اهدافی ضمن خودسازی و تهذیب نفس و امر و نهی خویشان به جامعه نظر می‌افکند. و هنگامی که ناهنجاری‌هایی را مشاهده می‌کند با درک وظیفه‌ی خطیر امر به معروف و نهی از منکر، مشفقانه به اصلاح خویش اقدام می‌کند و از هیچ تلاشی در این زمینه فروگذار نخواهد کرد.

انسان منتظر با اتحاد روحی و هماهنگی درونی با ارزش‌های مهدوی که همانا تطهیر زمین از آلودگی‌ها و رفع انواع ظلم و ستم‌هاست با تلاش‌های فردی و گروهی وظیفه‌ی خود می‌داند که در جهت پیشگیری و درمان ناهنجاری‌های جامعه قدم بردارد. و این‌گونه است که می‌تواند انحرافات اجتماعی را درمان کند.

اصلاح اجتماعی جامعه‌ی منتظر

انسان منتظر پس از ستیز و کنترل اجتماعی ناهنجاری‌های در آخرین گام به اصلاح جامعه می‌پردازد. گفتنی است که اصلاحات اجتماعی به دو قسم است: یکی اصلاحات تعادلی که ریشه‌های بروز مشکل را از میان نمی‌برد و مصلحین اجتماعی به برقراری تعادل قناعت می‌کنند و دیگری اصلاحات ساختی است که در این صورت دگرگونی در ارزش‌ها، امتیازات، رفتارها و نظام‌ها مطرح است و حیظه‌ی کار فقط به عرضه‌ی یک برنامه یا سیاست جدید منجر نمی‌شود. (محسنی، ۱۳۸۲: ۳۲۹)

اقداماتی که مؤمن منتظر درباره‌ی اصلاحات تعادلی انجام می‌دهد، عبارتند از: تلاش برای برقراری عبادات دینی، معاملات حلال، روابط اجتماعی با مردم، جلوگیری از ناهنجاری‌های اجتماعی نظیر سرقت، تعدی به حقوق دیگران، زنا و اعمال منافی با عفت در جامعه، عمل به دستورات اجتماعی و فردی شریعت، احترام به مقدسات دینی و ...

اما اقداماتی که مؤمن منتظر درباره‌ی اصلاحات ساختاری انجام می‌دهد، زمینه‌چینی برای انقلاب عظیم جهانی امام مهدی (عج) است؛ یعنی نقد ساختارهای تبعیض آمیز در جامعه، مبارزه با ظلم و بی‌عدالتی و ستیز با نابرابری‌های ظالمانه‌ی اجتماعی و درهم شکستن ساختار سیاسی - اجتماعی استبداد و استعمار و نفی سلطه‌ی جهانی و مبارزه‌ی قاطعانه با فرایند جهانی‌سازی قدرت‌های جهانی، تعاون و همکاری و حمایت از مستضعفان در مقابل مستکبران و زورمداران عالم.

همه‌ی اقدامات بزرگ یاد شده، یک شرط اساسی دارد و آن ایجاد نوعی خودآگاهی سیاسی و اجتماعی در میان توده‌های مردم است که از طریق رسانه‌ها می‌بایست همراه با تبلیغات دینی در سطحی باشد که ملت‌های مسلمان و مردم همه‌ی جهان را فراگیرد تا زمینه‌چینی برای اصلاحات ساختاری در بُعد ناهنجاری‌های اجتماعی انجام گیرد. پیامبر اکرم (ص) وعده می‌کند که مردمانی از مشرق زمین زمینه را برای اصلاحات اجتماعی مهدوی فراهم می‌کنند: «**يُخْرِجُ نَاسٍ مِّنَ الْمَشْرِقِ فَيُوطِنُونَ لِمَهْدِي سُلْطَانَهُ**».

مردمی از مشرق زمین به پا خیزند و زمینه را برپایی حکومت مهدی آماده سازند. (متقی هندی، ۱۴۱۹ق: ۱۱۸)

نتیجه گیری

از مجموع مطالب ذکر شده در متن مقاله نتایج ذیل به دست می‌آید:
مهمترین وظیفه مومن منتظر در عصر غیبت انتظار سازنده است که فرد را به خود سازی و جامعه سازی حرکت داده به گونه‌ای که زمینه سازی مناسبی برای ظهور ایجاد می‌گردد. زمینه سازی برای ظهور لاجرم توأم با پاکسازی جامعه از آلودگی‌ها و ناهنجاری‌های اجتماعی است و کارکرد انتظار در ارتفاع ناهنجاری‌های اجتماعی با ارائه‌ی مدلی نوین به این صورت محقق می‌گردد که:

در مکتب انتظار شخص مومن منتظر در متن خانواده و جامعه با پرداخت مناسب به مقوله انتظار خود و دیگران را به جامعه پذیری و درونی کردن هنجارهای اخلاقی و معنوی در جامعه ترغیب می‌کند و با بهره‌مندی از انتظار سازنده و پویا و در جهت جامعه پذیری مثبت شخصیت خود را تقویت استحکام بخشیده به گونه‌ای که برای ایفای نقش‌های جدید در اجتماع آماده می‌شود و پایگاه اجتماعی اش در اثر فعالیت مثبت و تحولات درونی و بیرونی تغییر می‌یابد. شخصیت انسان منتظر در اثر فعل انتظار، از لحاظ درونی به یک خود هوشیاری می‌رسد و در این راه زمینه را برای آمدن موعود فراهم می‌کند. از نظر بعد بیرونی نیز در مقابل انواع آلودگی‌ها و انحرافات رایج در جامعه مقاومت به خرج می‌دهد و در جهت نیل به آرمان‌های مهدوی فعالیت می‌کند. در این حال شخص منتظر که یک شخصیت قوی و مستحکم تبدیل شده در برابر ناهنجاری‌های جامعه موجود ایستادگی می‌کند و دست به اعتراض می‌زند و هرگز در مقابل کژی‌ها سکوت نمی‌کند. در مرحله بعد انسان منتظر با آگاهی از ناهنجاری‌های جامعه خود، به تلاش برای کنترل اوضاع اجتماعی و کاهش و ریشه کن کردن فساد و کجروی از راه نصیح یا امر به معروف و نهی از منکر و غیره می‌پردازد. این مرحله با اصطلاح کنترل و نظارت اجتماعی تعبیر می‌شود. پس از این مرحله و در آخرین گام شخص منتظر در جهت تبدیل جامعه به جامعه‌ی مطلوب به اصلاح جامعه‌ی خود می‌پردازد و در این رهگذر با اصلاحات تعادلی و نیز ساختی حرکت می‌کند.

فهرست منابع

قرآن کریم.

۱. البحرانی، سید هاشم، (۱۴۰۲ق) البرهان فی تفسیر القرآن، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۲. بیرو آلن، (۱۳۸۰) فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساروخانی، انتشارات کیهان، چهارم.
۳. پارسا، محمد (۱۳۷۰) زمینه روان شناسی، تهران، انتشارات بعثت
۴. جولیس گولد، (۱۳۷۶) فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه محمد جواد زاهدی مازندرانی، تهران، انتشارات مازیار.
۵. حاکم نیشابوری، ابو عبدالله، (۱۴۱۰ق) المستدرک علی الصحیحین، بیروت، دارالکتب العربی.
۶. طبسی، نجم الدین، (۱۳۷۷) چشم اندازی از حکومت مهدی (عج)، سازمان تبلیغات اسلامی، دوم.
۷. عاملی، شیخ حر، (۱۴۰۸ق) وسائل الشیعه، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
۸. کوئن، بروس، (۱۳۸۱) مبانی جامعه‌شناسی، ترجمه توسلی فاضلی، سمت، سیزدهم.
۹. گیدنز، آنتونی، (۱۳۸۲) جامعه‌شناسی، منوچهر صبوری، تهران، نشر نی، نهم.
۱۰. متقی هندی، علی بن حسام الدین، (۱۴۱۹ق)، کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال، بیروت، دارالکتب العلمیه.
۱۱. مجلسی، محمدباقر، (۱۴۰۴ق) بحارالانوار، بیروت، مؤسسه الوفاء.
۱۲. مجله تازه های اقتصاد، پاییز ۱۳۸۹، شماره ۱۲۹.
۱۳. محسنی، منوچهر، (۱۳۸۲) مقدمات جامعه‌شناسی، نشر دوران نوزدهم.
۱۴. مطهری، مرتضی، (۱۳۸۰) قیام و انقلاب مهدی (ع)، انتشارات صدرا، چاپ بیست و دوم.
۱۵. مقدسی شافعی، یوسف بن یحیی، (۱۴۱۶ق) عقد الدرر فی اخبار المنتظر، قم، انتشارات نصایح.
۱۶. النعمانی، محمد بن ابراهیم، (۱۴۰۱ق) الغیبه، تهران، مکتبه الصدوق.
۱۷. نیک گهر، عبدالحسین (۱۳۷۳) مبانی جامعه‌شناسی، تهران، رایزن
۱۸. هیتمی، علی بن ابی بکر، (۱۴۱۲ق) مجمع الزوائد و منبع الفوائد، بیروت، دارالکتب العلمیه.

